

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის, არქეოლოგიის და ეთნოლოგიის დეპარტამენტის სრული პროფესორი

ოსმალთა ზატონობის დროინდელი აჭარის სოციალ-ეკონომიური ცხოვრების ზოგიერთი საკითხი

თანამედროვე აჭარას, თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით, უძველესი დროიდანვე ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სატრანსპორტო და სამხედრო სტრატეგიული ადგილი ეჭირა ქართველი ხალხის სახელმწიფოებრივი მთლიანობის სისტემაში.

ძველი ბერძენი მწერალი სტრაბონი მიუთითებდა კოლხეთში, ქალაქ დიოსკურიაში განვითარებულ ვაჭრობაზე, ხოლო ფაზისის იგი „კოლხთა სავაჭრო ნავსადგურად იხსენიებს“ [1, 2, 11, 16]. აჭარის ტერიტორიაზე, მისი ზღვის სანაპირო ზოლზე გადიოდა ის გზა, რომელიც მიდიოდა სამხრეთისაკენ, რომის აღმოსავლეთ პროვინციებიდან, სომხეთიდან, ირანის ჩრდილო-აღმოსავლეთი პროვინციებიდან, პეტრაზე გავლით დასავლეთ საქართველოში. ეს გზა ჭოროხის შესართავთან ორად იყოფოდა: ერთი შტო ჭოროხს მიჰყვებოდა ზევით, მეორე კი-ზღვის სანაპიროს ტრაპიზონამდე [2, 36-37]. „ძირითადად ამ გზით უნდა გაეტანათ რომაელებს დასავლეთ საქართველოდან სხვადასხვა ნედლეული (მაგ. სელი); ამავე გზით გადიოდა ალბათ საქონელი, რომელიც შორეული ინდოეთიდან მიდიოდა კასპიის ზღვა-მტკვარ-რიონის სანაპირო გზით. აქედანვე შემოჰქონდათ რომაელებს და ბიზანტიელებს თავისი ნაწარმიც“ [3, 104].

ამ ფაქტითაც იყო განპირობებული ის, რომ ყოველი მომხვედური ცდილობდა დაეპყრო აჭარა, გაეხადა იგი თავის სამხედრო პლაცდარმად და აქედან ეწარმოებინა დაპყრობითი ბრძოლები საქართველოსა და კავკასიის დასამონებლად. აჭარა რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში იყო კავკასიის დაპყრობისათვის სპარსელებს, რომაელების, ბიზანტიელებს შორის წარმოებულ უსასტიკესი და სისხლისმღვრელი ომების არენა; არაბების, მონღოლების, ოსმალების ძარცვა-გლეჯის ობიექტი. 1453 წლის 29 მაისს ოსმალო დამპყრობლებმა აიღეს ბიზანტიის იმპერიის დედაქალაქი კონსტანტინოპოლი. კონსტანტინოპოლის დაკავებით საქართველოს დაეკეტა დასავლე-

თისაკენ გარესამყაროს ურთიერთობის გზა. ამასთან დაკავშირებით ივ. ჯავახიშვილი წერდა: „ბიზანტიის მოსპობამ და ოსმალთა გაბატონებამ კონსტანტინოპოლში საქართველოს დასავლეთისაკენ მიმავალ მთავარ და უმოკლეს გზას უკრავდა და მაჰმადიანთა ძლიერი საბრძანებლის რკალს არტყამდა. თავისუფალი, კულტურულ-პოლიტიკური კავშირის შესაძლებლობა ახლად გამოღვიძებულ დასავლეთთან მას ამიერითგან მოსპობილი ჰქონდა“ [4, 66].

კონსტანტინოპოლის დაპყრობით ოსმალებმა საქართველო მონყვიტეს წინა აზიისა და ევროპის ქვეყნებს, რის შედეგადაც ევროპის სახელმწიფოების პოლიტიკური, კულტურული და ეკონომიური კავშირი საქართველოსთან თანდათანობით შეწყდა.

„475 წელს ოსმალებმა დაიპყრეს კავა (ფეოდოსია) და საქართველოს დაუახლოვდნენ ჩრდილოეთიდანაც. ამით მათ ჩაკეტეს ის სავაჭრო გზაც, რომელიც მიდიოდა სარაიასა და ქურთისტანის მიმართულებით ჩინეთისა და ინდოეთისაკენ... შავი ზღვა გადაიქცა ოსმალების საკუთრებად და წინა აზიამ ეკონომიურად უკან დახევა იწყოს...“

ასეთივე ბედი ეწია საქართველოსაც, რომლის ეკონომიურმა და კულტურულმა ძალამ... აჩქარებულის ნაბიჯებით დასუსტება იწყოს“ [5, 1].

საქართველოს მეზობლად მომხდარმა მსოფლიო მნიშვნელობის ასეთმა მოვლენებმა მეტად დიდი გავლენა მოახდინა აჭარის მომავალ ბედზე, ვინაიდან „დანინაურებული, განვითარებული ფეოდალური მეურნეობისა და მაღალი ქრისტიანული კულტურის მქონე ბიზანტიის ნაცვლად ამიერიდან საქართველოს სამხრეთით მეზობელი გახდა ნახევრად ველური ოსმალეთის აგრესიული სახელმწიფო, რომელიც მაჰმადიანური რელიგიის სამოსელით უპირისპირდებოდა ქრისტიანულ სამყაროს“ [6, 17].

ამდენად, სამხრეთ საქართველოს, თავისი დროის კვალობაზე მძლავრი ეკონომიკისა და მოწინავე კულტურის ქვეყანას, ქრისტიანული სარწმუნოების მქონეს, რომელიც იდეოლოგიურად შეადგენდა მსოფლიო ქრისტიანული ეკლესიის „ნაწილს“ დაუპირისპირდა აზიური დესპოტური მუსლიმური სარწმუნოების მქონე, ეკონომიურად და კულტურულად ჩამორჩენილი ოსმალეთის სახელმწიფო [7, 289].

ოსმალებმა, ბიზანტიის იმპერიის დაპყრობის შემდეგ, თავისი ბასრი მახვილი სამხრეთ საქართველოსკენ მიმართეს. მითუმეტეს „არც ბალკანეთში და აღმოსავლეთ ევროპაში, არც მცირე აზიასა და აღმოსავლეთში არ იყო დიდი, პოლიტიკური და სამხედრო

თვალსაზრისით ძლიერი, ცენტრალიზებული სახელმწიფო, რომელიც ოსმალთა ჯარის მოგერიებას შეძლებდა. ამას ზედ ერთვოდა ევროპის სახელმწიფოთა შორის არსებული წინააღმდეგობანი, რაც საშუალებას არ იძლეოდა ოსმალეთის წინააღმდეგ მონყობილი სამხედრო კოალიციის წარმატებისათვის“.

ისარგებლეს რა ევროპის სახელმწიფოთა დაქსაქსულობით, ოსმალებმა 1514-1517 წწ. მიიტაცეს ქურთისტანი, სირია, პალესტინა, ეგვიპტე; 1521 წელს ხელთ იგდეს ბელგრადი, 1526 წ. დაეუფლნენ უნგრეთს, 1524 წ. მესოპოტამიას და ა. შ.

ასეთი რთული საერთაშორისო ვითარების მძიმე პირობებში, აჭარა საქართველოს ის საიმედო ფარი იყო, რომელმაც დაიცვა ქართველი ერი უცხოელი ურდოების შემოსევისაგან და თავის თავზე მიიღო დარტყმები, რომელიც მთელ საქართველოს განადგურებას უქადდა. ოსმალეთის აგრესიული შედეგები ყველაზე მძიმე აღმოჩნდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსთვის. მე-16 საუკუნის პირველ ნახევარში მათ მიიტაცეს ტაო, შავშეთი, კლარჯეთი, მოგვიანებით აჭარა. „აჭარის მოსახლეობა, მთელ ქართველ ხალხთან ერთად, გამირულად ებრძოდა ოსმალ მოძალადეებს, რომელნიც ცეცხლითა და მახვილით ცდილობდნენ აჭარის ქართველთა გამუსლიმანებას. აჭარის მოსახლეობა არაერთხელ აჯანყებულა უცხო დამპყრობთა წინააღმდეგ. მიუხედავად მძიმე და ხანგრძლივი ბრძოლისა, აჭარაში მუსლიმანობამ მაინც მოიკიდა ფეხი“.

ამიერიდან, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, კერძოდ, მისი შემადგენელი ნაწილი აჭარა, მოწყდა დედასამშობლოს – საქართველოს, მას მოესპო საშუალება ზიარებოდა მოწინავე კულტურას, მეცნიერებასა და ტექნიკას, დასავლეთში მძლავრად, რომ ვითარდებოდა. „სწორედ იმ დროს, როდესაც დასავლეთ ევროპაში რენესანსად წოდებული კულტურის მძლავრი აღმავლობა დაიწყო და შეუჩერებელი წარმატებით მიმდინარეობდა, საქართველოს ყოველგვარი საშუალება მოესპო, რომ ამ ნაყოფის შემოქმედების წყაროს გასცნობოდა და თვითონაც ამ მოძრაობის მოზიარე გამხდარიყო“ [8, 310].

მე-15 და მთელი მე-16 საუკუნე იყო დასავლეთ ევროპისთვის სოციალურ-ეკონომიური გარდაქმნებისა და კულტურის განვითარების ეპოქა. ოსმალეთი კი ამდროისათვის კარჩაკეტილი აღმოჩნდა მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარებისადმი. „ოსმალთა მეცნიერები არ მიიღწეოდნენ დასავლეთ ევროპის კლასიკური მემკვიდრეობის ათვისე-

ბისაკენ და თუ ზოგადად იცნობდნენ მას ეს მხოლოდ არაბების მიერ თარგმნილი კლასიკოსების საშუალებით, საერთოდ ანტიკური ფილოსოფია, იურისპრუდენცია, ლიტერატურა და სხვა, რომლებმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ევროპის აღორძინებაში, ოსმალეთისთვის არსებითად მიუწვდომელი დარჩა“ [9, 176].

ოსმალეთის შემოსევამდე ეკონომიური განვითარების მხრივ თუ როგორ დონეზე იდგა აჭარა, ამაზე მრავალი სარწმუნო ცნობა მოგვეპოვება. აჭარა „წინათ, ოსმალთა დამპყრობლების მოსვლამდე, საქართველოს ერთ-ერთი უაღრესად დაწინაურებული და მდიდარი კუთხე იყო“.

ილია ჭავჭავაძე, ეხებოდა რა სამხრეთ საქართველოს, მათ შორის აჭარის ისტორიას, მის როლს ქართული სახელმწიფოებრიობისა და კულტურის განვითარებაში, წერდა: „საკვირველს მედიდურ სანახაობას წარმოადგენდა იგი საქართველოს ისტორიაში... ჩვენი ყოველი ცხოვრება იქ აყვავებულა, ჩვენს სიცოცხლეს იქ უჩქეფია, ჩვენი სულის ძლიერებას იქ აღუმართავს თავისი სახელგანთქმული დროშა. თითქმის იგივეა ჩვენი სულის აღმატებულობის აკვანი... სწავლა, განათლება, მამულისათვის თავგამეტებული სიყვარული, თითქმის იქიდან ეფინებოდა ჩვენს ქვეყანას ერთ დროს... ქრისტიანობამ იქ, სამცხე-კლარჯეთში მოიკიდა ფეხი და იქედან იწყო მან გავრცელება დაწარჩენ საქართველოში“ [10, 37].

სამხრეთ საქართველოს და მისი განუყოფელი ნაწილის – აჭარის შესახებ, სარწმუნო წყაროს გვანჯდის ცნობილი გეოგრაფი და საზოგადო მოღვაწე ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერს რა საქართველოს ტერიტორიის ნაწილს სამცხის მთის თხემიდან ზღვამდე და მდ. რიონიდან ჭოროხამდე, აღნიშნავს, რომ ეს ადგილები „ჰავით არს კეთილი და მშვენი, ზაფხულის ცხელი, წვიმიანი, სველი, ნოტიო. ზამთრის თბილი, დიდ-თოვლიანი... ფრინველნი მრავალნი, ხილნი მრავალნი და ბათომს, გონიას და ერგეს ნარინჯი, ლიმო, ზეთისხილი, ბროწეული მრავალი და ზღვის კიდესაცა ვენახნი მალღარნი, ღვინო კეთილი, მსუბუქი და შემრგო, გემოიანა – სუნიანი მრავლად“. საკუთრივ აჭარის შესახებ ხაზგასმით მიუთითებს, რომ „არს აჭარის ხეობა ვენახოვანი... ხილიანი, მოსავლიანი, თვინიერ ბრინჯ-ბანბისა, ყოვლითა მარცვლითა, არს ტყიანი... კაცნი ხელოვანი ხის მისჰაკობითა... არს მცირე ქალაქის მსგავსი დაბა ქედა. მოსახლენი არიან ვაჭარნი... ზღვის პირას წყალზედა არს ქობულეთი, მცირე ქალაქსავით და ნავთსადგური ფრიად კეთილი“ [11, 178].

საქართველოს სხვა კუთხეებიდან განდევნილი თურქები გამაგრდნენ აჭარაში, მონყვიტეს იგი დედასამშობლოს და შეუერთეს ოსმალეთის იმპერიის სოციალურ და ეკონომიურ სტრუქტურას. ვინაიდან ოსმალები ეკონომიურად და კულტურულად დაბალ დონეზე იდგნენ, ამიტომ მათ არ შეეძლოთ დაპყრობილი ქვეყნების, კერძოდ აჭარის წაყვანა სამეურნეო და კულტურული აღმავლობის გზით. პირიქით, დაპყრობილი ქვეყნები მათ სამეურნეო და კულტურული დაცემის გზით წაიყვანეს.

სამხრეთ საქართველოს მიტაცების დღიდანვე იწყება აჭარის მშრომელთა გამაჰმადიანების შავზნელი ხანა, რისთვისაც ოსმალები არ ერიდებოდნენ არავითარ საშუალებას. ივ. ჯავახიშვილის გამოთქმით „საუკუნეთა განმავლობაში ოსმალეთი დაუცხრომელი სიმედგრით საქართველოსი ამ ძვირფასი და მშვენიერი ნაწილის ჩაყლაპვას ლამობდა. ყოველგვარი საშუალებით, პოლიტიკური თუ სარწმუნოებრივი დევნით იგი ცდილობდა, რომ ქრისტიანობა აქაურ ქართველთა შორის დაემხო და ქვეყანა გაემაჰმადიანებინა“ [12, 137].

ოსმალთა დამპყრობლები ანგრევდნენ და მიწასთან ასწორებდნენ ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლებს, მონასტრებს, წიგნებს, ყოველივე – ქართულს, რაც სამხრეთ საქართველოში შექმნილი იყო საუკუნეთა განმავლობაში. „ოსმალთა შავზნელ ხანაში ინგრეოდა და იდევენებოდა რაც კი ქართული იყო, რასაც კი ქართველი კაცის შემოქმედებითი გონების ნაკვალევი ეტყობოდა“. ოსმალთა დამპყრობლებმა „სამხრეთ საქართველო, ქართული დიადი ეროვნული კულტურის ეს ჭეშმარიტი აკვანი... შებილწა, დაიპყრო, უსამართლოდ მიიტაცა და მხეცურად გათელა, მიწასთან გაასწორა საუკუნეების მანძილზე დიდი სიყვარულით და დაუღალავი შრომით ქართველი ხალხის მიერ შექმნილი ყოველგვარი ღირებულებანი, მანამდე სისხლისმღვრელ ბრძოლებში გმირულად გამოტირებული და უმნიკლოდ მოვლილ-ნაპატრონები“ [12, 137].

აკადემიკოსი ნ. ბერძენიშვილი წერდა: „ქართული ქრისტიანობის გაქრობა, ქართული წყობილების მოშლა და მის ნაცვლად მაჰმადიანობის და ოსმალობის დანერგვა, ქვეყნის დაცლა ყოველივე დოვლათისაგან, მისი გადაქცევა ტყვის მსყიდველთა ველურ ბუნაგად, – ასეთი იყო ოსმალეთის „სახელმწიფოებრივი შემოქმედების“ მიზანი მის მიერ დაპყრობილ ამ ქართულ ქვეყნებში“ [13, 112].

გიორგი ყაზბეგი, რომელმაც მე-19 საუკუნის 70-იან წლებში შე-

მოიარა აჭარა, გვაუწყებს: „კონსტანტინოპოლის მთავრობისათვის ოსმალეთის საქართველო უმთავრესად შემოსავლის (გადასახადების) წყაროა და მთელი აქაური ადმინისტრაციული პერსონალი თავის უმთავრეს მოვალეობად თვლის გადასახადების დროულად აკრეფას... რომ მდიდრები, კაიმაკები და მთავრობის სხვა მოხელეები მხოლოდ იმისთვის მოდიან, რომ აკრიფონ გადასახადი სულთანისთვის და თვითონაც ისარგებლონ ამ აკრეფილი თანხის ნაწილით... რომ არავინ ზრუნავს და არც არავინ მოითხოვს არც მართლმსაჯულებას, არც გზების გაყვანას, არც სკოლასა და არც საზოგადოებრივ უშიშროებას“ [14, 14].

ოსმალთა ბატონობის პერიოდში აჭარის ეკონომიკური ცხოვრების მკვეთრ დაცემაზე მიუთითებს აგრეთვე ინგლისის მაშინდელი კონსული ოსმალეთში ჯიფორდ პალგრევი. იგი ერთმანეთს ადარებს აჭარაში ოსმალთა ბატონობამდელ და ბატონობისდროინდელ მწარმოებლურ ძალებს და ასკვნის: „ჩვენ სრული დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აჭარას წარმატებით შეეძლო გამოეკევა ახლანდელი მოსახლეობის ოთხჯერ და ხუთჯერ მეტი, როგორც ეს ყოფილა წინათ, ოსმალეების მოსვლამდე“.

ოსმალეთის ბატონობამ მეტად დიდი და მძიმე დაღი დაასვა აჭარის ეკონომიკური და სოციალური ცხოვრების ყველა სფეროს, ვინაიდან მისი დაპყრობითი პოლიტიკის ძირითადი სტიმული და მოტივი იყო სხვისი მიწების დატაცება, სამხედრო ნადავლი, ტყვეები, რომლებსაც მონებად ჰყიდდნენ.

ოსმალეთის მიერ აჭარის დაპყრობის შემდეგ, ამ მხარის სოციალური და ეკონომიკური განვითარების გასაშუქებლად უნდა მივმართოთ ოსმალეთის ეკონომიკისა და სოციალური მდგომარეობის ანაღზს, ვინაიდან სამი საუკუნის განმავლობაში (XVII საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 80-იან წლებამდე), აჭარა გარე სამყაროსგან მონყვეტილი და ოსმალეთის კლანჭებში მოქცეული პროვინცია იყო.

ოსმალეთის სოციალური წყობილების ეკონომიურ საფუძველს მიწაზე ფეოდალური საკუთრება წარმოადგენდა. საკუთრების ფორმები მიწაზე, ისლამის რელიგიის დოგმებით წესრიგდებოდა. ყურანის დებულებათა თანახმად, ოსმალეთში მთელი მიწა-წყალი ეკუთვნის სახელმწიფოს, ანდა სახელმწიფოს სათავეში მდგომ სულთანს.

ოსმალური მიწათმფლობელობის არსის გასარკვევად გვინდა შევჩერდეთ დიმიტრი ბაქრაძის მიერ მოკვლეულ ერთ დოკუმენტზე.

კერძოდ, ოსმალეთის სულთნის მიერ ჰაიდარ ბეგისადმი გაცემული ფირმანი, დათარიღებული 1640 წლით. ფირმანიდან ირკვევა, რომ კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ, მემედ ბეგმა ქართველ ბეგებზე ადრე მიიღო ისლამი და იგი მემეკვიდრეობით ფლობდა მის ხელში მყოფ სანჯაყს. მამის გარდაცვალების შემდეგ, მისი შვილი ხოსროვი შიშობდა მემეკვიდრეობის დაკარგვას. ამის თაობაზე სულთანი ფირმანში ალუთქვამს ხოსროვს: „... ამიერიდან ხოსროვი ფლობდეს თავის სანჯაყს იმავე საფუძველზე, რომლითაც ქართველი ბეგები ფლობენ მამულებს და **სანამ იგი ჩვენი პიროვნებისა და რელიგიის ერთგულია** (ხაზგასმა ჩვენი – ო. გ.) მის განკარგულებაში იყოს მემეკვიდრეობით და დაუბრკოლებლად მისი კუთვნილი ციხე-დარბაზები და გლეხები და ისარგებლოს თავისი მამულთა შემოსავლით, მაღალ დარბაისელ ვეზირთა, ბეგლარ-ბეგთა და სამხედრო მოხელეთაგან არავინ შეეხოს ხოსროვის სამფლობელოს ვითარცა მეხარკე“.

მოტანილი საბუთი საკმაოდ მრავლის მეტყველია, ვინაიდან იგი ეხება არამარტო ჰაიდარ ბეგს, არამედ ქართველი გაბატონებული კლასის ყველა იმ წევრს, რომლებმაც ქონება მიიღეს; იგი მნიშვნელოვანია იმ მხრივაც, რომ ცხადყოფს მემეკვიდრეობის ინსტიტუტის არსებობას, აგრეთვე იმას, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა რელიგიისადმი ერთგულებას ოსმალური მინათმფლობელობის სისტემაში.

მოსახლეობის ძირითადი მასა – გლეხობა, მიწებს იჯარით იღებდა, რაც პირობით ხასიათს ატარებდა და დამოკიდებული იყო მსხვილ მინათმფლობელთა სურვილზე, რომელთაც ახლა შეეძლოთ მიწები ახლებურად გაენანილებინათ, რაც შეიძლება დამთავრებულიყო გლეხის მიერ გაშენებული მიწის ნაკვეთის დაკარგვით. ცხადია, ასეთ პირობებში გლეხი არ იყო დაინტერესებული მრავალწლიანი მცენარეების გაშენებით. მაგალითად, ყველაზე უფრო შრომატევადი მრავალწლიანი კულტურების – ვენახის, ციტრუსების მოსაპობის ძირითადი მიზეზი, სწორედ, სამხედრო ლენური სისტემიდან გამომდინარეობდა. ამდენად, მინათმფლობელობის ოსმალური წესი ბოჭავდა აჭარის სანარმოო ძალთა განვითარებას; „ოსმალური მინათმფლობელობის რეაქციულმა არსმა თავისი დალი დაასვა აჭარის ეკონომიკური ცხოვრების ყველა დარგს. ოსმალური მინათმფლობელობის პირობითმა ხასიათმა ჩაახშო და მოსპო აჭარის სოფლის მეურნეობის ისეთი განვითარებული და კულტურული დარგები, როგორიც იყო მევენახეობა და მებაღეობა. ამრიგად, ოსმალთა ბატონობის პერიოდის აჭარაში, განვითარებული ინტენსიუ-

რი მეურნეობის ადგილი, პრიმიტიულმა, ექსტენსიურმა მეურნეობამ დაიკავა და ეს იყო ძირითადი, მთავარი რეაქციული შედეგი, რაც ოსმალურ საქართველოს, კერძოდ, აჭარას თურქთა ბატონობამ მოუტანა“ [15, 71].

აჭარაში, ოსმალ დამპყრობლების ბატონობის შედეგად, მაღალგანვითარებული მეურნეობა დაადგა გაპარტახების გზას, უკიდურესად დაეცა მოსავლიანობა, გაბატონდა ნატურალური, კარჩაკეტილი მეურნეობა, რაც შეუძლებელს ხდიდა სოფლის მეურნეობაში სიახლისა და გაუმჯობესების შეტანას.

იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი, რომელმაც 17 ნელი (1632-1649 წწ.) დაპყო საქართველოში, გვაუწყებს: „.....არიან იქ ისეთი ქურდებიც, რომელნიც იპარავენ კაცებს და ყმანვილ ქალებს და ჰყიდიან ჩუმად ოსმალეთში... ზღვისპირად, სახელდობრ, ქობულეთში მუდამ ტყვეებით ვაჭრობენ. ამას ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ ახლო ქალაქებიდან – რიზე, გონია და ტრაპეზუნდიდან მოდის მრავალი ოსმალ ვაჭარი... აქ მოჰყავთ ოსმალებზე ტყვედ გასაყიდად ქართველებიც, კახელებიც და აფხაზებიც“ [16, 3-4].

მე-18 საუკუნის დამდეგისათვის, ოსმალებმა ბათუმი და ქობულეთი ტყვე ადამიანთა ვაჭრობის ბირჟად აქციეს და ამით წარმოების სხვა საშუალებებთან ერთად ტყვე – მონებიც ფეოდალურ საკუთრებაში მოაქციეს. ადამიანების ტყვედ დაჭერა, მონობა ოსმალეთმა სახელმწიფო კანონებით განამტკიცა. ამასთან დაკავშირებით გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის მე-12 მუხლში ნათქვამია: „თუ ვინმე ზემოთხსენებულ ვილაიეთში დაიჭერს გაქცეულ მონას, ან მხევალს, ან საქონელს.... უნდა მიიღოს კანონით გათვალისწინებული სამახარობლო ჯილდო“.

თუ რა მაშტაბებს მიაღწია ტყვეებით ვაჭრობამ, ეს იქედანაც ჩანს, რომ მარტო გურია-სამეგრელოდან ოსმალების მიერ მოტაცებული და მონათვაჭრობის ბაზრებზე გაყიდული ქართველი ტყვეების რიცხვი ყოველწლიურად ათიათას სულს აღემატებოდა.

აჭარის გლეხობა მასობრივად გამოდიოდა იარაღით ხელში, როგორც თავიანთი ბეგების, ასევე, ოსმალ დამპყრობლების წინააღმდეგ. XIX საუკუნეში თურქი ბარბაროსების წინააღმდეგ გლეხთა შეიარაღებული აჯანყებები მოხდა აჭარაში 1815, 1830, 1845, 1852 და სხვა წლებშიაც. აჭარის გლეხთა აჯანყებებს ხელს უწყობდა საქართველოს სხვა კუთხეებისა და ოსმალეთის იმპერიაში მათ მიერ დამო-

ნებული ხალხების მიერ ბრძოლის მაგალითი.

გლახთა აჯანყებები და მათი ჩაქრობის მიზნით წარმოებული სამხედრო ოპერაციები, მოითხოვდა დიდ ხარჯებს, სცლიდა ოსმალეთის სახელმწიფო ხაზინას და იწვევდა მთელი რიგი რაიონების განადგურებას, გაპარტახებას.

თუ VIII საუკუნეში ევროპის მონინავე ქვეყნებში ვაჭრობა და მრეწველობა კაპიტალიზმის გზით წავიდა, მიაღწია მაღალ დონეს, გაფორმდა და ჩამოყალიბდა მძლავრი ეროვნული სახელმწიფოები, განვითარდა მეცნიერება, ტექნიკა, ოსმალეთი თითქმის ძველ ფეოდალურ დონეზე დარჩა და მისი ეკონომიკური სისუსტე უფრო მკაფიოდ და გარკვევით გამოჩნდა. ამაზე, უპირველეს ყოვლისა, მეტყველებს სოფლის მეურნეობის ჩამორჩენილობა. ასე მაგალითად, თუ აშშ-ში ერთ სულ მოსახლეზე მოდიოდა 176 მანეთის სასოფლო – სამეურნეო პროდუქცია, საფრანგეთში 110 მანეთის, ოსმალეთში ამ თანხამ მხოლოდ 36 მანეთი შეადგინა.

მსოფლიოს არც ერთ ქვეყანაში არ ჰქონდა ადგილი გლახობის ისეთ დამცირებას, ისეთ გაღატაკებას, შიმშილსა და სიკვდილიანობას, როგორც ოსმალეთში.

ოსმალეთის იმპერიაში მშრომელი მასების, განსაკუთრებით გლახობის, ექსპლუატაციისა და დამონების ძირითადი იარაღი, ისლამის სარწმუნოება და მისი მსახურნი იყვნენ.

ოსმალეთის სოციალური და ეკონომიკური განვითარების საერთო სისტემაში მუსლიმანურმა რელიგიამ უაღრესად რეაქციული როლი შეასრულა.

აჭარის მუსლიმანური რელიგიის მეშვეობით, რომელიც მოსახლეობაში ყურანის დოგმებს ქადაგებდა, ოსმალები გლახობას უსასტიკეს ექსპლუატაციას უწევდნენ, რელიგია გამოყენებული იყო, როგორც გაბატონებული კლასის აგენტურა, კლასობრივი ბრძოლებისაკენ მასების ჩამოშორების საშუალება.

ნახევრად ბარბაროსული, ჩამორჩენილი ეკონომიკის მქონე ოსმალეთის პოლიტიკა ძირითადად მიმართული იყო დაპყრობილი მოსახლეობის დახარკვისაკენ; დამორჩილებულ მოსახლეობას გადასახადი უნდა ეძლია არამარტო სახელმწიფოსთვის, არამედ ალაბეგების, მობლეებისა და ფაშებისთვისაც.

აი, გადასახადების ნუსხა: გლახებს უნდა გადაეხადა მიწის შემოსავლის 1/10, საბაჟო გადასახადი 1-დან 10 %-მდე, პირუტყვის თითოე-

ულ სულზე 25-30 კაპიკი. ხეხილის შემოსავლიდან 10%, აგრეთვე, გადასახადი უძრავ ქონებაზე, საკლავ პირუტყვზე, ფუტკრის ოჯახზე, სამღებრო, სასამართლოს და მეფლისის შესანახი გადასახადი და ა.შ. „ერთი სიტყვით გლეხობა იმდენ გადასახადებს იხდიდა, რომ მათი ჩამოთვლა შეუძლებელია“ [17, 36].

აქ არაფერს ვამბობთ იმაზე, რომ გლეხობა უფასოდ უთესვდა და უთოხნიდა ყანებს ბეგებს, ხოლო არამუსლიმანი გლეხობა კი დამატებით უხდიდა სულთნის მთავრობას რიგ გადასახადებს.

ოსმალეთის იმპერიის საგადასახადო პოლიტიკა უალრესად მძიმედ აწვებოდა აჭარის მოსახლეობას. ოსმალეთის გაბატონების უკანასკნელ პერიოდში აჭარა ყოველწლიურად უხდიდა მას ყველა სახის გადასახადს ერთად აღებულს: ქობულეთი (ჩურუქსუ) 130. 177 სახის პიასტრს, ბათუმი = 436. 707, ზემო აჭარა – 188.786, მაჭახელა = 106.050, გონიო = 200. 300, სულ 1. 100. 970 პიასტრს.

ეს დიდი გადასახადები, რომლებიც ოსმალეთის სახელმწიფო ხაზინაში შედიოდა, ძირითადად უნდა გადაეხადა გლეხობას, ვინაიდან ოსმალეთის სოციალურ წყობაში ექსპლუატაციის ძირითადი ფიგურა გლეხი იყო. გადასახადებს ემატებოდა ისიც, რომ გლეხის სამუშაო დროის დიდი ნაწილი მფლობელი ბეგის მიწის უსასყიდლოდ დამუშავებაში მიდიოდა, ბეგისათვის სხვადასხვა სამსახურის განევას უნდებოდა; გლეხებს არ ჰქონდათ არა თუ ზედმეტი მოსავლის მოყვანისა და გადასახადის გადახდის საშუალება, არამედ ისინი იძულებული იყვნენ მიეტოვებინათ თავიანთი მიწები, სახლ-კარი და წასულიყვნენ ბეგებთან მოჯამაგირეებად კაბალურ პირობებში. ამიტომ ოსმალეთის ბატონობის უკანასკნელ წლებში აჭარაში მიწების ნაწილი დაუმუშავებელი რჩებოდა და მდიდარი ბუნებრივი საწარმოო ძალები გამოუყენებელი იყო.

ოსმალეთის მმართველ წრეებს არასოდეს არ უზრუნიათ მრეწველობის განვითარებისათვის. პირიქით, ფეოდალები ყოველმხრივ აფერხებდნენ მრეწველობისა და ხელოსნობის განვითარებას. ოსმალეთში არასოდეს არ გამოვლინებულა სამრეწველო სულისკვეთება, ამიტომ მათი ფაბრიკები არასოდეს არ მისდევნენ ევროპის მრეწველობაში მომხდარ გაუმჯობესებებს, რომელსაც ყოველდღე შეჰქონდა ახალ-ახალი გამოგონებანი, ახალი საშუალებანი, რათა შეემსუბუქებინა შრომა, ოსმალეთის მთავრობა კი არასოდეს არ ზრუნავდა, რომ მრეწველობა წაენია წინ.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ოსმალეთის მთელ სახელმწიფოში

არსებული მრენველობა შემდეგ სურათს იძლევა; კონსტანტინოპოლში იყო ბამბის დასამუშავებელი, თუჯის, დენთის, ფაიფურის, ლუდის 5 ქარხანა და თამბაქოს და მაუდის 2 ფაბრიკა; ადრიანოპოლში – აბრეშუმის სართავი, წინდებისა და ტილოს სართავი სამი ფაბრიკა, აგურისა და ტყავის 2 ქარხანა; სალონიკში – აგურის, ტყავის, საპნისა და ლუდის ოთხი ქარხანა და მატყლის სართავი, წინდების 2 ფაბრიკა. ოსმალეთის დანარჩენ ადგილებში მრენველობა სავსებით უმნიშვნელოა, ანდა სრულებით არ არსებობს.

XIX საუკუნის 50-60-იან წლებში, როცა ყირიმის ომმა თითქმის შთანთქა ოსმალეთის იმპერია, რის გამოც ის იძულებული გახდა განეხორციელებინა მთელი რიგი რეფორმები, კერძოდ, 1858 წელს მიღებული იქნა კანონი მიწის შესახებ, 1856 წელს უცხოელებს ნება მისცა გამოეყენებინათ ოსმალეთში არსებული უძრავი ქონება; 1864, 1867 და 1871 წწ. გატარდა, აგრეთვე, ადმინისტრაციული რეფორმები.

კოლონიური უღელი ყველა დაპყრობილი ხალხისთვის ძნელი და აუტანელია, მას მოაქვს მასების წამება და უღეტვა, ეკონომიური დაქვეითება და დეგრადაცია. ინგლისელების კოლონიური ბატონობა აუტანელი იყო ინდოელი ხალხისთვის, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მას ერთგვარად პროგრესული მნიშვნელობაც ჰქონდა, ვინაიდან ინგლისური სამრეწველო პროდუქციის შეზიდვა ინდოეთში და ამის შესაბამისად მრავალფეროვანი ნედლეულის გამოზიდვა, აგრეთვე, ზემოგების მიღებისადმი მზარდი მიდრეკილება, აიძულებდა ინგლისელ კოლონიზატორებს გაეყვანათ ინდოეთში რკინიგზა, რომელიც 27 ათას კილომეტრს შეადგენდა 1890 წელს, ხოლო 1893 წელს 55 761 კმ. მიაღწია. მათ ააგეს ახალი სამრეწველო ობიექტები და ნავსადგურები, გაადიდეს სარწყავი ყელი; მაგრამ ოსმალეთის ხელისუფლებას ეს არ შეეძლო გაეკეთებინა დაპყრობილ ქვეყნებში, ვინაიდან იგი მათზე დაბლა იდგა ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების მხრივ; პირიქით, მას დაპყრობილი ქვეყნები მიჰყავდა ეკონომიკური დაქვეითებისა და დეგრადაციისკენ.

ოსმალეთის მთავრობა, რომელიც საკუთარ ქვეყანაში ბოჭავდა და აფერხებდა მრენველობისა და ალებ-მიცემობის განვითარებას, ყოველგვარ ზომებს იღებდა აჭარის ეკონომიურ ცხოვრებაში რაიმე გაუმჯობესებისა და სიახლის შეტანის წინააღმდეგ. ცნობილია, რომ ოსმალეთი აჭარას უყურებდა, როგორც თავისი ხაზინის შევსების ობიექტს. გ. ყაზბეგი გადმოგვცემს: „სამხრეთ აჭარის გზის... საუკეთესო

ნაწილი (სხალთიდან უღელტეხილამდე) გაყვანილია შერიფ ბეგის ბრძანებით, მათ კარგად ესმით გზების მნიშვნელობა ქვეყნის მეურნეობისათვის, – მაგრამ ოსმალეთის მთავრობამ, ალბათ სტრატეგიული მოსაზრებით აუკრძალა ბეგს მუშაობის გაგრძელებით მთავრობის უკმაყოფილება, რომ არ გამოენვია, გონიერმა ბეგმა სამუშაოები შეწყვიტა, თუმცა ხალხი უკმაყოფილო დარჩა და ამ ბოზო ხანს გზების მდგომარეობა გაუარესდა“. აქედან ჩანს, რომ აჭარაში მიმოსვლის საშუალებები მეტად შეიზღუდა, გზები ცუდი და გაუვალი, ხოლო ხეობები და მათი მოსახლეობა გარე სამყაროსგან მოწყვეტილი და ჩაკეტილი იყო.

აჭარის მოსახლეობის ლტოლვა დედა სამშობლოსთან შესაერთებლად ყველაზე მეტად რუსეთ-ოსმალეთის ომების დროს გამოვლინდა. რუსეთის არმიის სიძლიერეში ხედავდნენ აჭარის მშრომელი მასები ოსმალეთის მონობისაგან გათავისუფლების იმედს, მაგრამ ეს ომები მეორე მხრივ იწვევდა ეკონომიკისა და სოციალური ურთიერთობის რღვევას, აოხრებას, მოსახლეობის უსახლკაროდ დარჩენას.

აჭარის მოსახლეობის ცდები დედა სამშობლოსთან შეერთებისაკენ საბოლოოდ გადაწყდა რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომების შედეგად. დიდ სახელმწიფოთა ბერლინის ტრაქტატის შესაბამისად აჭარა შეუერთდა საქართველოს, საქართველოს მეშვეობით კი რუსეთს, რაც თავის დროის კვალობაზე მოასწავებდა მეტად დიდი და პროგრესული მნიშვნელობის მოვლენას.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია: ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1957.
2. ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. I, თბილისი, 1949.
3. ნ. ლომოური, ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნაშრომები, IV, ნაკვეთი I, 1957.
4. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი 4, თბილისი, 1948.
5. ს. კაკაბაძე, საქართველოს ისტორია, ახალი საუკუნის ეპოქა, თბილისი, 1922.
6. მ. დუმბაძე, დასავლეთ საქართველო 19 საუკუნის პირველ ნახევარში, თბილისი, 1957.

7. საქართველოს ისტორია, წიგნი 1, თბილისი, 2003.
8. ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. 2, თბილისი, 1941.
9. ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941.
10. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები, თბილისი 1919 .
11. დავით გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, ტ. 3, თბილისი, 1968.
12. ავ. იოსელიანი, ილია ჭავჭავაძე და საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1951.
13. გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათუმი, 1960.
14. ა. ავალიანი, მინათმფლობელობის ფორმები აჭარაში, ბათუმი, 1960.
15. არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბილისი, 1938.
16. გურჯისტანის ვილაილეთის დიდი დავთარი, წიგნი 2, 1941.
17. ხ. ახვლედიანი, ნარკვევები აჭარის ისტორიიდან, ბათუმი, 1946.

Otar Gogolishvili

*Doctor of Historical Sciencies, Full professor
of History, Archeological and Ethnological
Department of Batumi Shota Rustaveli State
University*

Some Questions of Social-Economic Life of Adjara under the Turkish Rule

Summary

The events of the world significance (the destruction of Byzantium Empire by Turkey – XV century) greatly influenced on the future fate of Adjara, as instead of „Byzantium with the promoted, developed feudal economy and high Christian culture, a half-savage, aggressive Ottoman State, which contradicted the Christian world with the form of Muslim religion became the southern neighbor of Georgia“.

Thus, the South Georgia, having quite a strong economy of that period, advanced culture and Christianity, which was „the part of the world Christian church by its ideology“ opposed the Asian despotic Muslim Turkish State with retarded economy and culture.